

History of the Uhadan of Ishakuma.

S.338

S

K44/15
AM/10/15

O.S.Radzilani.

K44/15

0-16

Kubvele nzhelale.

1 naam s. J. J. J.

2. Zwi takadza hani, arali ri tshi ri ri tshi di-takadza ro di dzulela ri tshi vhala mafhungo a manwe mashango, ra ita ri tshi tshi thotha kha mafhungo ashu a kale.

Hu funa ri tshi thoma nga u divha mafhungo a hayani ra kona u di-funza zwashu zwa ngei kule.

Dzata ndi hone tshisimani tsha vuhosi ha Venda. Vhaxenda ndi vhathu vha bvaho devhula.

Khosi ye ya da i tshi bva vhukalanga ndi ene ane vha ri "VELE DLA MBEU". Musanda wawe o da wa vha "Dzata". O noyo o vha na vhana madzina avho ngea: Tshisevhe, Mpofo, Tshivhase, Bele na Nyatema na Thoho ya ndau.

3. Nyatema na Tshivhase vho vha vhe vhana vha musadzi. Nyetema o vha e ene khaladzi ya maswuhana hayo. Vele o nodzana Vhakololo, vhothe vha kuvhanganywa hu tshi pfi hu vheva khosi. Khosi heyo i tshi vhumbwa ho tou pfi hu funa u tou vulwa pfamo. Ane a do vula pfamo u do vha ene Nemavu.

Aiwaa! Vele-Mutumbuka-Vhathu o dzama zwino idamaha vhakololo vha Vele-Dla-Mbeu-Mutumbuka-Vhathu ri kone u vhumba khosi.

Huno vhakololo vha kuvhangana. Ha pfi hu thoma mukomana u vula pfamo. Ha thoma Tshisevhe. E "di" ya vhuya i tshi hunoo a si iwe nandi we wa pfi u do vha khosi. Vhanwe na vhone vha balelwa u vula pfamo.

4. Ndi hone hu tshi swika thoho ya Ndou e ndo u fara ila pfamo a tou sukumedza luthihi fhedzi pfamo ya mbo di vulea.

Mufhululu ya mulilela dzikhulo dza tivhiwa. Ha pfala uri Thoho ya Ndou ndi khosi. Ndi ene "Thoho ya Ndou yo kunda Muvoni".

A sivhoo, vhe hu iwa Mulamboni u ya u tambwa. Vhe benengei madini tshisevhe a mbo doba vhura a vhu tharamudza, a kha di ndi pfule murathu musevhe wa hanela vhurani. Vhathu vha zwi vbona.

8.338

Ndi hone humbi ya Thoho ya Ndou i tshi bva madini nga u tavhanya vha ya vha dzhena haya. Hanefho vha mbo di thoma gudu la u goda thundu. Huno; la vha gogodogodo nwana a mamela hiruabu, ha mbo di vha u pfuluwa sia leli la musanda
5 vha mbo di tuwa vhanzhi, vha sa athu u vhuya mulamboni.

U bva zwenezwo Tshivhe vha mbo di ri u pfi Ravhura, nge a funa u pfula murathu wawe nga vhura.

Thoho ya Ndou a tsa na mulambo wa nzhelele. He a ya hone o huna a no hu divha vha sokou ri o svhela vhubva-davha. Tshalo tshawe na lufu lwawe a zwi dihiwi nga muthu.

Aiwaa! Vhathu vhanzhi vha tshi vhuya mulamboni vha wana mudi wo amowa vha ha Thoho ya Ndou vho pfuluwa.

Naggoho vha tshi sala fhala a ho ngo tsha vha na muthu o salaho a tshi dzula dzata. Vhakololo vhothe vha mbo di bala-ngana. Ravhura a tshi tsela fhasi Mpofu a tshi ya Dzanana. Tshivhase na Khaladzi Nyatema vha ya dopeni.

Nyatema vha ya Dopeni. Nyatema a tutshela Dopeni a
6 yo vhulandzi. He lo dzulwa, Nyatema a dzama, a switwa hanefho vhulandzi.

Tshivhase na ene e henengei Dopeni a dzama-vho, ha pfi nga a ye a switwe na khaladzi yawe hanefho vhulandzi. Nyatema o vha e ene muhulwane ndi zwe na dzina heli ha uri khadzi la vha lo hulanga zwo.

Nwana wa tshivhase hoyu Ramarumo a nala a ri "Khotsi anga a vhuya a tou vhulungwa ngei, nne ndi ya tuwa na fhano Dopeni". A tuwa a fho a mbo di ya phiphidi.

E, e'henengei Mabunyu vha da vhe lwa nae, a takuwa a ya Mapate. E, e'Mapate vha dovha vha hu shakulisa a shavhela Tshifhahoni a ri khamusi fhano i do vha kwine nga uri ndi tsini na shango la Makhandzi wanga Nyatema, na hone ndi/hone ho
7 switwaho khotsi yanga. Ndi do ita ndi tshi phasele vha do upfa.

Nga murahu Mabunyu o no tuwa a dovha a vhuzelela Phiphidi. E, a tshi da u dzamani a ya Luaname nga mulandu wa one

8.338

Mabunyu musi a tshi dia hafhu havha vho Mavhevhe vha ya vha dzula Tshakhuma. Ramarumo a sa athu u dzama murathu wawe Rambuda c takuwa a ya a dzula dzimanli.

Nyatema ene vhana vhawe vho vha vhe vhavhili, Nemadza na Khotsi ya Ravelo wa Mavhanga. Avho vuhosi a vho ngo hu vhona nga uri a hongo vhavuhosi ha tshima, ho vha vuhosi vhu no pfi ndi ha tshisadzi fhedzi. O dzama o no beba vhana vhenevha hanefha, vhulandzi.

8 Mashango e Nyatema a vha a tshi vhusa one khea: Matshavhawe, Tshifulani, Malindini, la vhandekana na la Tshivhodza, ha Mushidzhi na Vhutungula ho vhambelaho na Luonde thofu la isa Mavhidi. A siloo la dzhia Tshifhire na Tshituvhi, la tuwa na mudodoma la dzhia khunda la vhuya nga tshamukombo, la ya kosho kha la ha Mavhunga u swika Dopeni na tshilogomi. Khathihi na Tshivhiludulu la wela la ya Tshifhahoni la wena Mutshindudi la dzhia vhutshavhelo thofu la isa Lwamando na Samvumi u lavhelesana na Tshakhuma, a sili mahoro alo ndi Tshidanlu na Fungwi na Maangani na Tshitavha na Mancini Shanzha ho vha hone he vhi u bva Dopeni vha da vha dzhena hone.

9 Zwino ha la vha dziedzi hezwi Nyatema o dzama nga uri ho ngo vha na nwana wa musidzana. Shango la sala li si na muthu vha sokou toda vhafari uri vha vhe vho li fara.

Ramarumo o ri e Phiphidi a beba Muofhe ari khaladzi. Muofhe a mbo lwala, he pfi kha ri vhoneise nwana u a lwala, ndi hone vha tshi tungula dza fara zwitungula zwa makhadzi Nyatema ha mbo ndi fphi zwitungulo nga zwi ambadzwe muofhe a mbo di swa dzina la "Nyatema a mbo di ye vhumbe vuhosi. ha Makhadzi. Vuhosi vho dzheniswa vhe Luaname vha kona u da Shanzha. Vho da vha tshee musidzana. Musanda wavho ho vha hanefho Shanzha-Mwalwi.

10

Vha mbo ri hai, ro dzula/thungo ya shango. Kha ri tou ya hanefho. Tshivhileni hafho vhulandzi. Ramarumo a sa athu u dzama ari nyatema, ndeleleni nwana wanga Ligegise. Nyatema ari hu na ni a tshi nga da zwawe. Ligigise a da na Mathase na Mashiga u lelwa nga Nyatema.

Ligegise e vhulandzi vhoMakhavhu vha thoma u vhangane vhe luaname. Mukosi wa lila wa uri mavhanga o vuwa fhando. Wa phalalwa vhulandzi Makhadzi a rumela vhadinda ha Khaladzi Ramabulana ngei dzanani eri ni ye ni ri nne namuse ngeno ndi ya u vha sumbedza tshikunwane vha luaname hts hetshi tshine nda vha notsho fhando a tshi amba ligegise. Ha rumwa munwe/mudinda uri a ye a vhudze vho makhavhu uri vha kuvhanganye vhatu Makhadzi u khou da.

Vho Makhavhu vha ri rine a ri yi ho takuwa Mandula na Ramabulana Ramalivhana vha wana tshira dzanani tsho dadza khoro.

Vho v kuvhangana Makhadzi a kona uri ndi one, ndo da namusi uri ndi ni sumbedze mmbwanana ye Khaladzi a sia o ntsumbedza.

Ndi hone Makhadzi Nyatema a tshi pembela o fara tshitangu, mananga a hondela vho u pembela vha ya vha tiba Ligegise nga tshitangu. Vha vhangani vha tshi vhona uri Makhadzi o tiba Ligegise nga tshitangu vha shavha. Tshivhenga a suyoo a tshi ya Tshikhima Makhavhu na gomane yawe a ya e ha Rambuda hute.

12 Ndi zwone ha Makhadzi Nyatema a kona uri a sizwe ha ndo ni sumbedza zwothe, khosi yanu ndi opoyo, nne ndi ya huma.

Matsheke ene o mbo di shavhela dzithavhani. Nga uri khotsi ya Ligegise vho u dzama Matsheke a gidima a tshi da ngeno vhulandzi ari ri fheni vhatukana vhashu inwi Makhadzi. Vho Nyatema vha tou hana na u pfa vha mbo di lwa nae. Ene a mbo di shavhela thavhani.

Vho Nyatema vha tshi vhuya ngei Luaname vho vhuya khathihi na vha dzanani.

13 Zwino ha dzuli-dzuli ha vha na VhaVuvha vhane vha vha vho khotsimunene vhanevho Nyatema a pfana navho a mbo ndi vha muthihi na Ramalongo. Ndi hone nga u ralo hu tshi bebwa nwana wa mutuka nga murahu ha bebwa musidzana vhuvhili havho vhenevho vho mbo di lovha.

H, no tou dzulwa tshikhathi tshilafhu ndi hone. hu tshi bebwa Radzilani. O no yo ndi ene we a tshila e ethe, ndi ene we a vhumbwa vuhosi.

Dzina heli Radzilani ndi la zwitungulo, ndi la vuvha, la Makhulu.

14 Huno vha kha di ri ro dzula vha thoma u fhambana na khaladzi. Ligegise vha tshi vhangisana shango helo la Ramulongo. Manwe mafungo a vho lutanyaho ndi hayaa uri Ligegise ari Nyatema kha ri farakane. Nyatema ari lunyadzo lungafhani nda tou dzewa nga mutukana ane a vha Khaladzi yanga, we nda tou mu lela.

U mu luvha na hone ndi nga si hone u mu luvha nga uri ndo tou mu vhea vuhosi. Na hone la vhulandzi a lo ngo pfi li luvhe linwe li a di bea.

Tshivhase ndi hone a tshi ri huno haa anne ndi a lwa na iwe. Ndi hone a tshi mbo di ramba mbi ya u lwa na Khaladzi.

15 Hanefho ndi hone hu tshi mbo di vuwa ndwa. Vha fhafharisana vho fhafharisana. Ndi hone Nyatema a tshi ii izwi nne ndi nga si tsha zwikona a mbo di tuwa a ya Phahwe. Hanengei a farakana na Davhana. Fhedzi afho ho ngo dzula la ri nne ndi ya fhirela, Dzanani. Tshilwa⁸Vhusiku vho ari fhano hai a thi ni todi. Vha fhira vha yo dzhena ha Tshioma, na hone vha fhira vha ya vha dzhena ha Ha Madzhie. Madzhie a kona uri dzulani hanefha vhulorwa, nne itali ndi tshi lwa na vha ha Ramabulana.

Hezwo ndi musi Radzilani a kha di mama. Hanefho ndi hone he a aluwa hone.

Afha ha ndi hone Vho Nyatema vha tshi dzama. Tshikhathi tshitsho ndi musi Radzilani a na minwaba ya fumi na mina.

16 Khoro ya Ha Tshivhenga ye vuzhu ya da hanefho he Radzilani a vha e hone nga uri o vha o no newa kushango kwawe. Ha fhatwa mudi muhulu hanefho.

Zwino vha ha Tshivhase vha sala vhe ndo u tungula

8.338

thangu dza midzimu yavho musu i tshi dina vha pfa hu tshi di pfi
no ro pandela khaladzi yanu hu nga si vhuye ha naka tshithu.

Ndi hone vha tshi ri zwino ri nga ita mini nga
ri ye ni kwengweledze nwana wa Nyatema a de ngeno
khomusi midzimu i do ri hona zwavhudi.

Ha rumwa vhadinda vha u ya u dzhia ene Radziilani.
Ndi hone Maphaha wa Phakwe a tshi tsa nae ha Tshivhasa.
17 Vha tshi swika ha Tshivhasa mahalwa a bva thungodzothe.
Ho vha hu nga madekwana. Maphaha a tou dzula o tou dzumba
Radziilani. Musi vha tshi newa muomva Maphaha u di ita
a tshi monisa manwe madamu a moumva nga murahu.

Thivhase a mbo vhuya a zwi vhona ari "Nna ni
khou nea mini nga afha murahu." Maphaha ari "A huna
ndi khou tou vhea."

Vha vhuya vha thanga vha ri "Bvisani tshithu
hetsho tshine na khou tshi nea nga hafho murahu."

Ndi hone Radziilani a tshi bviswa a vhonwa. La
vha dakalo li k hulu la uri namusi muduhulu o da ri a
takala nga maanda. Vha sumbwa ndu vha lala.

18 Li tshi tsha li tshi phenemene ha pfi hu tou i
wa u dzulwa, lukumbini.

Muthada ya da henefho ye Khikhimini mahalwa a vha
o timbiswa nga hafha.

Kholomo dza pfi dzi yo u dzhiwa dza u thavhela
Maphaha nga uri o disa muduhulu.

Ha pfi namusi muthu u funa a tou lalela zwavhudi.
Nga uri Maphaha o da na muduhulu ene Radziilani nwana
wa Khaladzi yanga Nyatema. Ndi ene we a dzula o lindelwa
o vhidzwa nga midzimu. Ngangoho mavhuthu a kuvhangana.
Ha wanala i welewele. Huno mangnga a thoma u lila
vhukati ha khoru. Mifhululu ya lila. Ha pfi nwana wa
19 Khaladzi yanga muofhe o vhuya na zwino ha tsha huma.
Maphaha ari hufha nwana uyu ndo tou mutswaa a sala ndi
nga si do dzhena kha la hashu (Nzhelele).

Vha tshi ri zwino ri a tuwa tshivhasa ari Radziilani ha tuwi.

Radziilani ari nne ndi a tuwa ha vhidzwa na vha u kwengweledza ndi hone Radziilani a tshi sala.

Ya mbo di dia gwilisha ya vhailafuri i tshi humela hayani. Radziilani a mbo di sala o dzula na malume, a tshi vho ita a tshi bva na dzimmbi.

20 Ha pfi ndi funa u nea muduhulu vhasidzana. U bva hanefho Radziilani ndi u mbo di funana na Nyampfa.

Ndi hone ha tshi pfi Radziilani u fanela u vhingwa ndi hone hu tshi vhangwa Tshinondiwa. Murahhu ha kona u vhi gwa Nyampfa. Ha da Tshikhothi tsha u kovhela vhakololo mashango. Muduhulu ene ha pfi ene ri nga si mu ise hunwe nga u vhuielele shangoni la nime yawe la Vhulandzi.

21 Ndi hone Radziilani a tshi mbo di vhuielele shangoni la nime yawe la Vhulandzi, nga nwaha wa 1880. Nga nwaha wa 1881 Nyampfa a beba Mathede. Ho vha hu nga murahhu ha ndala ya Tshipindula. Mavhele o vho ri a tshi/pindula vha a la vhe vhulandzi.

Tshifhinga hetshi tshothe shango lo vha lo sala lo farwa nga "Masiphala".

Dzuli-dzuli, tshivhututu e ri o pandelwa nga Ramabulana a shavhela Mapate.

22 E,E Mapate a da a dia Mutheiwana. Mutheiwana a phalalwa nga vha Dzanani, nga uri Mutheiwana o vha o tou dzheniswa nga vha Dzanani vhuhosini. Vha Dzanani vha tshi da vhe vha tshi dia vha ri tkha ri mbo di dia na la vhulandzi. Radziilani Nyatema a edzisa u ima fhedzi a kundwa. Ndi hone a tshi shavhela ha Tshivhasa. We a sala o luvha ndi Magadani.

O bvisa Musidzana na phulu. Fhedzi ene o vha e kha la vhulandzi.

Tshivhase a ri hai, ndi mini u tshi shavhela ngeno wa sia shango li tshi dzhenwa nga vhailafuri.

Radziilani a mbo di sinyuwa a humela Dzanani,
Vha thoma u f dzhena Tshidzivhani ha Rarombo. Vhe vha
tshi ya u suma ha Ramabulana, Ramabulana a ri hu nani nga
a de ngená.

23

Ndi hone Radziilani a tshi ya a ya a dzula phahwe
ha Maphaha, e na humbi yawe vho ya vhathu. O vha e na
vhanna vha fumi na vhavhili hu tshi Mphadi he sionga he
Mafiathoro he Sidingana he Simali he Matshela he Nemutanzhela
he Bambembela he Netshitavha he Madzaga, Gumani na Nevhufule
vho vha vhe hone vho.

Swino Ramabulana e a tshi dzama ari naho ndi tshi
dzana nwana wanga a no do sala vuhosini u do sala a
tshi vhuedzedza Radziilani shangoni lawe la mme yawe.
Hezwo n ene Radziilani o fulufhedziswa.

(Radz) Ramabulana o no dzama ha dzhena nwana wawe
Mphaphu vuhosini. Nwaha wonoyo wo vha u nwaha wa
Muthobi, wa dwadze li la fhedza kholo mo.

24

Mphephu nangoho u sala fhala ndi u mbo di dovha
a vhedzedza Radziilani shangoni lawe u ngo Ramabulana
Mulala o sia o amba Tshifhinga nyana tshi sa athu u ya
kule ha da nndwa ya Mavhuru vha t hi lwa na Mphaphu.
Mavhuru vha dia ha shavhelwa Mandiwana. Hanefho vhaifufuri
vho ri ndi hone ri tshi do lwa zwavhudi. Maswina vha swika,
ya thoma u boholana yo maboko, ya kilitana, mavhuru vhone
vho vha vha tshi khou fariswa nga mabunyu na ganunu ya
vho i tshi tou ganula dzithovha. Ha fa tou vhathu vhanzhi
na vhana/vha Radziilani vhararu vha fa na musadzi wawe
ha tou ponyoka nwana munwe fhedzi.

25

Munwe musadzi a thubiwa na vhana vhawe vhavhili
Ndi hone Radziilani a tshi mbo di shavha hafha he a
humbula uri ndi do ima hafha ha Mandiwana a ya ha
Rambuda e ná vhana vhavhilimathede na Luvhengo.

Vhasadzi na muthihi ho ngo tsha vhoneala uri o
dzhena ngafhi. Vhana vhala vha rumelwa ha Tshivhasa.
Mphephu o vha o no shavha o no wela Vhembe, Mavhuru vha

26

vha sala vha tshi fara mahosi othe nga uri vho vha vho no kundwa, vha swa Pretoria vha dzheniswa "torongoni" vha dzula henegei u swika vha tshi vhuya vha da vha bviswa nga Maisimane.

Radziilani a tshi vhuya a da a dzhena Tshidzivhani. Ndi nga uri shango lawe vhatu vho vha vho li phaga. Tshifhire hu na Raphalalani tshidzulu hu na Netshidzulu, Maangani hu na Tshikhudo, Tshifulani hu na Ratshitanga, Maangani hu na Dumasi arali hu shanthe tshivhasa italo vha o no di dzhenisa shavhani. Na vhenevha vho dzheniswa nga tshivhasa nga uri Phephe o vha o shavha.

27

Tshikhudu ari o ya u Dzheniswani ha Ramaremisa. Radziilani a sala a bva Tshidzivhani a da a dzhena Maangani.

Vha tshi ndo u vhuya hanengei vha si tsha dzhena nga uri ene o vha o no di vha ngomu.

Radziilani ari shango langa li a sengiwa, ha da Lisimane linwe le vha li tshi vhidwa nga vhatu la pfi Bulala. Mukhuwa onoyo a vhudzisesa ari shango ndi lau vhukuma naa? Ari ndi langa vhukuma a huna na munwe o fanelwah nga u li vhang.

28

Ha pfi o tou longaho vuhosini ndi nyi? Radziilani ari ndo longwa nga tshivhasa fhedzi vhu vuhosi hu ha mme yanga. Arali kole lo vha li la nnyi?

Radziilani ari lo vha li la Makhadzi wa Muofhe. Ene Nyatema mubva Nzellele. A kona uri shango li a di amba uri ndi la Radziilani Nyatema, Muvhuso u do vhona uri shonga lau li vhuye. Eri zwino Radziilani nga u ralo ndo fanela uri ndi u nwale buguni ya Mohosi naa? Radziilani ari vhukuma ndi a nwalwa na vanwe vhe ndi zwone Radziilani u ya nwalwa kha bugu ya mahosi. Radziilani a dovha ari hafhu na hone ndi ndothe vuhosini hovhu a thi na murathu a thi na Mukomana a thi na Khaladzi.

29

Bulala a mbo di nwala Radziilani buguni ya vuhosi na manwe mahosi.

Mphephu nga tshifhinga tshenetsho ndi hone a tshi mbo di vhuya. Makhuwa vha mbo di dzhia Mphephu vhe o farwa.

S 338

K44/15

103

U sala ndi hone hu tshi mbo di rumwa vhathu he pfi i
yani ni dzhiele vharema zwigidi, ngangoho zwa mbo di
dziwa. Zwigidi hezwo Bulala o vha o vha fha.

Kharhihi ri vho pfa hu tshi f vho pfi zwino hu a
theliwa. Hu tshee zwenezwo ri vhona hu vho da Maburasi

30

Fhedzi Raphalalani na T Ratshitanga vha tuswa vha
tsiswa ha Tshivhase ndi nge vhe ri arali ri tshi thela,
ri funa u thoma u dhivhisa Tshivhase.

Vho tuwa Radziilani ari ndi isa nwana wanga
hone. Muvhuru we a vha a tshi pfi Martins a ri burasi
ndi yanga a thi londi khosi ndi dzhenisa one nda funa
nda pandela ane nda funa. Muvhuru uyo ndi hone Maelula
ari iwe ndi a u dzhenisa hafha uri u vhone burasi yanga.

Maelula ngangoho a mbo di dzhena nga nwaha wa
1919 a tou thoma u nga muhweleli (foremane) muranga phanda
wa vha burasi.

31

Radziilani a sinyuwa ari nne ndi a lwa nae/hoyu
Maelule. Mukhuwa uyo a mu imelela.

Nga uri o vha e murathu wa Sintumule a mbo di
kokodza lila shango la vho vha tshipida tsha ha
Sintumule. U swika na zwino u kha di honona ha lo.

Radziilani ndi ene Nyatema wa vhuraru.

Vhana vhawe o di vha kovhela vho zwisi. Maneini hu na
Mathede, Tshitavha hu na Masindi, Tshidindane hu ~~Hohani~~
Johni. Manwe a tshi o farwa nga vhanwe. Ndi one
madzulele a vhohosi ya vhulandzi.

Kheo a tshi pfala.

End. S. 338